

22. ročník Demografie

V roce 1980 přinesla Demografie 24 příspěvků, které z převážné části reflektují problematiku zajímavější široký okruh odborné veřejnosti, především sociology a demociologie.

Vzhledem k tomu, že rok 1980 je censálním rokem, je logicky odpovídající část ročníku věnována otázce sčítání, především lepší orientaci konzumentů censálních dat ve stále složitější problematice zpracování informací a tvorby základních vstupů a tvorby databáze.

V článku Z. Pavlíka *Minulost a budoucnost sčítání lidu* se čtenáři seznámí nejen s historií sčítání ve světě, s vývojem rozsahu sběru informací a metod zpracování až k současnosti, ale též s nejnovějšími světovými poznatky a zkušenostmi, které dosud představují spíše perspektivu než realitu censální praxe. Zvláště instruktivní je stať M. Kučery *Rychlé výsledky sčítání 1980 a jejich využití*, v nichž je podrobně a přehledně prezentován rozsah prvních výsledků a forma jejich publikování. První výsledky by měly být k dispozici již v únoru 1981. Pro sociologii jsou zajímavé údaje o věkovém a národnostním složení obyvatelstva, o ekonomické aktivitě a o dojíždě, o společně hospodařících domácnostech, to vše ve značně podrobném územním detailu. Věcné stránce definitivního zpracování výsledků sčítání 1980, tedy rozsahu znaků, základních kombinačních třídění, kategorizací sociálně ekonomických a demografických znaků je věnován příspěvek O. Ullmanna *Koncepce zpracování definitivních výsledků sčítání lidu, bytů a domů 1980*.

Hlavní informace o technické stránce zpracování výsledků sčítání 1980 podávají texty O. Felixe *Seznam územních a sídelních jednotek pro sčítání lidu a přepočty dat ze sčítání lidu 1970*, a P. Fesenka a Č. Špačka *Automatizované zpracování sčítání lidu, domů a bytů 1980*.

Článek N. Orlovové *Mikrocensus ve světě* přináší přehled využití mikrocensů jak pro rozšíření censálních dat, tak i pro specifické účely, především poznání sociální struktury a zaměstnanosti. V socialistických zemích plní mikrocensusy jednak funkci tzv. intercensu, tj. zjišťování důležitých informací o společnosti v období mezi sčítáními, jednak poskytují i speciální informace o životní úrovni, sociální struktuře atd. V západních zemích jsou mikrocensusy zpravidla zaměřeny na zjišťování pracovních sil a zaměstnanosti. K pravidelné perioditě mikrocensů dochází dosud pouze v zemích s nejvyšší úrovní statistické služby.

V souvislosti s přípravou registru obyvatel ČSSR zaujme stručná informace B. Těťové o *dosavadní praxi zavádění a fungování registrů ve světě*. V celé řadě zemí, především v zemích severských, registry již delší dobu uspokojivě fungují. Hlavním problémem je ovšem přístup k individuálním datům a ochrana obyvatel před zneužíváním registrů.

Celá řada příspěvků 22. ročníku Demografie je věnována tématům přesahujícím rámec populačního výzkumu do sfér sociologie, ekonomie a životního prostředí.

Studie J. Dvořáka a J. Havelky *Životní prostředí a člověk — určování ekologického typu sídelní lokality* je pokusem o návrh metodiky kategorizace základních sídelních jednotek. Autoři jsou si vědomi možností a mezi ekologické kategorizace, jejího významu pro poznání sociálních jevů, reálně ovšem vidí též praktickou náročnost zjišťování příslušných charakteristik v potřebném územním detailu.

O mezinárodních jednáních o statistice životního prostředí a o příslušných doporučeních OSN, EHS a RVHP k unifikaci sledovaných ukazatelů pojednává příspěvek S. Kubečkové *Statistika přírodního prostředí*.

Článek *Prognóza pracovních sil v ostravské průmyslové aglomeraci do roku 2000* od P. Skály je inspirativním pokusem o průmět makroekonomických změn oblasti do sociálně ekonomické struktury obyvatel. Výsledky jsou však do značné míry znehodnoceny nevhodným výběrem demografických vstupů.

Ve stati *Předpoklady k manželství* informují J. Prokopec, V. Schüller a Z. Dyrach o poznatcích z pokusné sondy snoubeneckých dvojic. Sonda zachytila sociálně psychologické aspekty uzavírání oboustranně prvních sňatků mladších snoubenců

a její zjištění mohou představovat nadějný příspěvek k řešení tak společensky aktuální problematiky, jakou je růst rozvodovosti mladých manželství.

Soubor statí XI. *demografická konference v Praze na téma Životní cykly obyvatelstva* přináší referáty M. Kučery, V. Roubíčka, V. Wynnyczuka, A. Syrovátky a J. Musila, postihující demografické, ekonomické, sociální, zdravotní a bytové aspekty problematiky zkoumání životních cyklů. Problematika životních cyklů je v referátech spíše vymezována a artikulována než řešena. Dosud totiž chybí dostatek podkladových analýz základního výzkumu. Cenný je ovšem multidisciplinární přístup, který odhaluje sociální kontradike „pozitivního“ a „negativního“ z hlediska jednotlivce, rodiny i společnosti v poválečných a současných vývojových tendencích.

Tři příspěvky ročníku jsou věnovány vztahu společnosti k jejímu populačnímu růstu. Josef Koubek v článku *Populační politika v právních předpisech Československé republiky v letech 1918–1938* nastavuje dnešku zrcadlo, v němž se plasticity odráží rozdíl mezi aktivní natalitní politikou předválečného Československa, zaměřenou ovšem především na privilegované sociální skupiny, a dnešní všelidovou pronatalitní politikou státu. Ve srovnání s ostatními státy meziválečného období však opatření natalitní politiky Československa patřila k nejpokrokovějším.

Přehledné zpracování informací ze 14 zemí přináší příspěvek *Mezinárodní srovnání populačních opatření v Evropě (1978)* od V. Wynnyczuka a F. Faktorové. Přesné srovnání finančních dávek je obtížné, neboť chybí příslušné standardy. Československá finanční opatření jsou ve srovnání s evropským průměrem velmi dobrá. Mateřská dovolená je nejdelší ve Švédsku, na druhém místě je ČSSR; obecně je vyšší v socialistických než kapitalistických zemích.

Ve statí *Problém populačního optima* J. Kuchár rozebírá obecné aspekty sledovaného problému a naznačuje hlavní směry dalšího zkoumání. K vlastnímu stanovení populačního optima dosud chybí nejen dostatek informací, ale především teoreticko-metodologické dořešení jednak problému samého, jednak jeho globálních souvislostí a vztahů.

Další příspěvky jsou věnovány vlastní demografické problematice. A. Gillinger ve statí *Porovnanie literárnych údajov o sezónnosti úmrtnosti v Európe* uplatňuje geografické hledisko.

Studie I. Lesného *Uzavírání a zániky manželství žen narozených v letech 1930–1945* přináší hlavní výsledky longitudinální analýzy sňatečnosti, rozvodovosti, ovdovění žen a úmrtí vdaných žen. Rozvodovost stoupá a její maximum se posunuje do mladšího věku. Rozpady manželství a tedy růst počtu sňatkuschopných žen vede zpětně k růstu sňatečnosti.

Zajímavé údaje přináší článek S. Vávrové *Vícečetné porody v ČSSR a mezinárodní srovnání*, který ukazuje na určité pravidelnosti pokud jde o frekvenci vícečetných porodů.

Problematikou přirozené měny obyvatelstva a mezioblastní migrace ve vztahu k bilancování pracovních sil v oblastech se zabývá J. Zahálka v příspěvku *Demografické analýzy a projekce -- významný činitel pro plánování a ekonomickou praxi*.

A. Bartasová analyzuje ve studii *Regionálne rozdiely potratovosti v Československu* standardizované ukazatele potratovosti jednotlivých krajů. Vysoká potratovost je především v Severočeském kraji, dále v Praze, Severomoravském a Západočeském kraji. Rozdíl mezi ČSR a SSR, výrazný ještě v první polovině šedesátých let, do roku 1976 vymizel.

Ve statí P. Horské *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie* se zřetelně odráží historicko-materialistické hledisko autorky, především ve výkladu vztahů mezi regulací sňatkového věku a mimanželskou plodností na straně jedné a rozvojem výrobních sil a výrobních vztahů na straně druhé. V sedmnáctém a osmnáctém století byly nemanželské porody běžnou formou populační reprodukce v zemědělských oblastech, kde úroveň zemědělské výroby a charakter vlastnictví půdy neumožňovaly zakládání re-

din. V devatenáctém století vzrostla migrace svobodných žen do měst a v důsledku toho stoupl podíl nemanželských porodů v městské populaci.

Soubor statí *Příspěvky k československé historické demografii* od E. Čáňové, M. Kohútové, J. Adámka, M. Marešové, J. Pražákové, M. Bělohávkové, J. Psíkové, M. Repátové, V. Sekotové, M. Vojtiškové a V. Voldána přináší příspěvky z konference pořádané Antropologickým oddělením Národního muzea.

Pro vymezování základních jednotek v sociologii je přínosný soubor polemických statí *Vymezení censových domácností ve vztahu ke stanovení potřeby bytů* od V. Volka, M. Kučery a A. Veselého.

Dobrym tradicím časopisu odpovídá i pestrá skladba recenzí významných publikací, z nichž zvláště aktuální je recenze studií kolektivu pracovníků sekretariátu OSN k Mezinárodnímu roku dítěte.

22. ročník *Demografie* tedy poskytuje zájemcům celou řadu poznatků umožňujících lepší orientaci v otázkách demografie a demografické statistiky.

Ivan Lesný

Příručka pro sociology

(K českému vydání knihy Rabočaja kniga sociologa)
Praha, Svoboda 1980, 378 s.

Nedávno vydalo nakladatelství Svoboda český překlad významné knihy sovětských autorů *Rabočaja kniga sociologa* (Moskva, Nauka 1977).

Tato obsáhlá kniha, jež je dílem kolektivu předních sovětských sociologů, pracovníků Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR (Institut sociologičeskich issledovanij AN SSR) G. V. Osipova (odp. red.), D. M. Gvišianiho, V. V. Kolbanovského, M. N. Rutkeviče, F. R. Filippova a V. G. Andrejenkova (věd. taj.), se právem řadí k nejvýznamnějším sociologickým publikacím z posledních let. Kniha se v Sovětském svazu stala ihned bestsellerem a přesto, že vyšla ve velkém nákladu, byla okamžitě rozebrána. Brzy vyšel dotisk, ale i ten zmizel ve velmi krátké době ze všech knihkupectví. Nyní se i naši sociologické veřejnosti dostane do ruky tato úspěšná sovětská publikace. Je výsledkem několikaletého úsilí pracovníků Ústavu sociologických výzkumů a důstojně reprezentuje sociologické bádání v SSSR, které dosahuje stále větší komplexnosti a je vedeno v mnoha rovinách: v intenzivní i extenzivní, teoretické i empirické, zahrnuje jak nejvyšší, nejobecnější roviny sociologie jako vědy, tak i jednotlivé oblasti sociologického výzkumu, dosahuje vysokého stupně vědeckosti a přitom jasnou a přístupnou formou vykládá základní pojmy a metodologické principy marxisticko-leninské sociologie. Informuje o hlavních trendech sociologických výzkumů, seznamuje s pojmy a termíny, jichž se ve vědě používá k označování konkrétních objektů, stupňů a způsobů sociologického výzkumu. Autoři jsou vedeni snahou vyzbrojit sociology, pracující v oblasti teorie i empirie, komplexem znalostí, které by uplatnili při organizování i realizaci sociologických výzkumů. Vedle širokého záběru sociologické problematiky je třeba pozitivně hodnotit především aktuálnost všech zkoumaných otázek. Oprávněně můžeme říci, že kniha významnou měrou přispívá k řešení současných úkolů sovětských společenských věd. Ze sociologického hlediska řeší autoři teoretické problémy rozvinutého socialismu, zákonitosti jeho přerůstání v komunismus i mechanismus jejich působení a aplikace. Zabývají se teorií vytváření materiálně technické základny komunismu, zdokonalování společenských vztahů a utváření nového člověka spolu s dalším rozvíjením socialistického životního způsobu. O skutečné aktuálnosti příručky svědčí velká pozornost věnovaná problémům vědeckotechnické revoluce, zvyšování efektivity a intenzifikace společenské výroby, zdokonalování řízení a plánování národního hospodářství a prognózování sociálně ekonomických procesů. Autoři připomínají, že se za posledních dvacet let značně rozšířila celková základna sociologických výzkumů. Zároveň však upozorňují i na některé nedostatky v dosavadní sociologické práci a ukazují možné způsoby jejich odstraňování.

Pokud jde o další rozvoj sociologie v SSSR, zdůrazňují autoři především nutnost výchovy dalších marxisticky vzdělaných kvalifikovaných sociologů a jasného vědeckého cíle sociologického bádání. Jen tak bude moci sovětská sociologie splnit všechny úkoly, jež jí uložil XXV. sjezd KSSS, a zbavit se dosavadních nedostatků, které brzdily její pozitivní vývoj. Autoři ukazují, že mnohých zlepšení již bylo v poslední